

КРИПТОВАЛЮТА ЯК ОБ'ЄКТ ПРОЦЕДУР БАНКРУТСТВА¹

CRYPTOCURRENCY AS AN OBJECT OF BANKRUPTCY PROCEDURES

Дерев'яно Б.В., д.ю.н., професор,
головний науковий співробітник відділу міжнародного приватного права
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України
ORCID ID: 0000-0001-7408-8285

Коломось Т.О., д.ю.н., професор,
член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України,
декан юридичного факультету
Запорізький національний університет
ORCID ID: 0000-0003-1101-8073

Колпаков В.К., д.ю.н., професор,
завідувач кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізький національний університет
ORCID ID: 0000-0002-8580-3261

Ціллю статті є проведення аналізу і розкриття сутності криптовалюти; визначення ролі криптовалюти у процедурах банкрутства, правової природи; виявлення і надання пропозицій щодо підвищення ролі криптовалюти у процедурах санації боржника та ліквідації банкрута. Методи дослідження. Проведення додаткових досліджень потребує застосування методів наукового пізнання – аналітико-синтетичного, історично-правового, порівняльно-правового, формально-логічного, сходження від абстрактного до конкретного та інших. За допомогою цих методів можна сформулювати цілі статті і спробувати її досягти й описати у висновках до роботи. Результати. У науковій статті показано велике значення криптовалюти у різних процедурах банкрутства. Показано, що не дивлячись на нечинність прийнятого Закону України «Про віртуальні активи» законодавець легітимізував операції із криптовалютою боржника у різних процедурах банкрутства під терміном «електронні гроші на електронних гаманцях, відкритих у небанківських надавачах платіжних послуг, емітентах електронних грошей, що належать боржнику». Запропоновано у статті КУзПБ, якими визначаються дії учасників процедури санації та ліквідаційної процедури, додати релевантні норми про можливість використання та/або продажу криптовалюти з електронних гаманців боржника (банкрута). Запропоновано включити у відповідні норми КУзПБ можливість використання криптовалюти у процедурі санації для погашення зобов'язань боржника з інших операцій, і надати право кредиторам домовлятися із боржником про форму погашення зобов'язань.

Рекомендовано законодавцю для потреб процедур банкрутства та КУзПБ визнати криптовалюту майном боржника, з урахуванням ринкової вартості якого можуть реалізовуватися заходи щодо відновлення платоспроможності боржника, передбачені планом санації. Вказано на доцільність додати криптовалюту під терміном «електронні гроші на електронних гаманцях, відкритих у небанківських надавачах платіжних послуг, емітентах електронних грошей, що належать боржнику» до частини першої статті 62 «Ліквідаційна маса» КУзПБ, в якій перераховуються складові ліквідаційної маси. Вказано, що реалізація одиниць криптовалюти у процедурах санації та/або ліквідації має здійснюватися не через аукціон в електронній торговій системі, а через віртуальні біржі криптовалюти в мережі інтернет.

Ключові слова: неплатоспроможність, банкрутство, кредитор, боржник, арбітражний керуючий, процедури банкрутства, криптовалюта, віртуальні активи, електронні гроші, біткойн, гаманець криптовалюти, санація, ліквідація, ліквідаційна маса.

The purpose of the paper is to conduct an analysis and to reveal the essence of cryptocurrency; to determine the role of cryptocurrency in bankruptcy procedures and its legal nature; to find out and to provide proposals for increasing the role of cryptocurrency in debtor rehabilitation and bankruptcy liquidation procedures. Research methods. Conducting additional research requires the application of methods of scientific knowledge – analytical-synthetic, historical-legal, comparative-legal, formal-logical, ascent from the abstract to the concrete, and others. With the help of these methods, it is possible to formulate the goal of the article and attempt to achieve it and describe it in the conclusions to the work. Results. The scientific article shows the great importance of cryptocurrency in various bankruptcy procedures. It is shown that despite the invalidity of the adopted Law of Ukraine “On Virtual Assets”, the legislator legitimized transactions with the debtor’s cryptocurrency in various bankruptcy procedures under the term “electronic money in electronic wallets opened at non-bank payment service providers, issuers of electronic money belonging to the debtor.” It is proposed to add relevant regulations on the possibility of using and/or selling cryptocurrency from the electronic wallets of the debtor (bankrupt) in the article of the Code of Ukraine on bankruptcy procedures, which determines the actions of the participants in the rehabilitation and liquidation procedure. It is proposed to include the possibility of using cryptocurrency in the rehabilitation procedure to repay the debtor’s obligations from other operations in the relevant norms of the Code of Ukraine on bankruptcy procedures, and to grant the right to creditors to agree with the debtor on the form of repayment of obligations.

It is recommended that the legislator, for the needs of bankruptcy and Code of Ukraine on bankruptcy procedures, recognize cryptocurrency as property of the debtor, and with taking into account the market value of which, measures of restoration of the debtor’s solvency, provided for in the rehabilitation plan, can be implemented. The necessity of adding cryptocurrency under the term “electronic money in electronic wallets opened at non-bank payment service providers, issuers of electronic money belonging to the debtor” to the first part of Article 62 “Liquidation mass” of the Code of Ukraine on bankruptcy procedures, which lists the components of the liquidation mass, is indicated. It is pointed out that the realization of cryptocurrency units in rehabilitation and/or liquidation procedures should be carried out not through an auction in the electronic trading system, but through virtual cryptocurrency exchanges on the Internet.

Key words: insolvency, bankruptcy, creditor, debtor, arbitration manager, bankruptcy procedures, cryptocurrency, virtual assets, e-money, bitcoin, wallet of cryptocurrency, rehabilitation, liquidation, liquidation mass.

Вступ. Потреба у застосуванні у тому чи іншому вигляді процедур банкрутства існуватиме доки існують вільна ринкова економіка із жорсткою конкуренцією,

ризиковим характером діяльності, різноманітним організаційно-правовим формам та форм власності на майно учасників ринкових відносин, перманентною зміною видів

¹ Статтю підготовлено в рамках наукової теми «Правове забезпечення соціального спрямування економіки України та бізнесу в сучасних умовах цифровізації, глобалізації, появи нових загроз суспільному благополуччю» (державна реєстрація № 0122U000064 (2022–2025)).

і сфер діяльності тощо. Усі економічні позитиви, на жаль, мають свій зворотний бік. Можливо потреба в інститутах банкрутства зникне коли усім майном в економіці світу володітиме одна велика транснаціональна компанія, яка вирішить скасувати процедури банкрутства і в односторонньому порядку адміністративними методами прийматиме рішення про швидку ліквідацію одних суб'єктів економіки і створення інших. Вочевидь у найближче століття цього не станеться. Тому застосування процедур банкрутства ще довго буде актуальним. Політичні та природні катаклізми у вигляді війн і стихійних лих тільки сприяють неплатоспроможності і банкрутству суб'єктів економіки.

Держава є заможнішою пропорційно кількості економічно потужних суб'єктів господарювання, які працюють у її правовому полі, забезпечують внутрішній ринок у певній продукції, покращують сальдо зовнішньоекономічної торгівлі, вирішують проблему зайнятості населення, сплачують податки тощо. Держава об'єктивно зацікавлена у застосуванні процедури санації, аніж ліквідації у справі про банкрутство.

З 31 жовтня 2008 року людство дізналося про нове фінансове явище, чи фінансовий інститут, чи грошовий сурогат, чи електронні гроші – криптовалюту, адже саме у цей день у мережі Інтернет особою або групою осіб чи компанією під ім'ям Сатоші (Сатоші) Накамото (Satoshi Nakamoto) було описано і запущено в генерування та обіг перший вид криптовалюти – біткойн [1, с. 34]. На сьогодні в мережі інтернет здійснюється обіг декількох тисяч різних видів криптовалюти. Правовий режим криптовалюти досі однозначно не визначено, у багатьох країнах світу відсутнє законодавство, яким би регулювалися розрахунки у криптовалюти, однак багато людей і суб'єктів бізнесу на електронних рахунках або гаманцях криптовалюти мають значні її обсяги, які обмінюють на класичні гроші у валюті різних країн або товари матеріального світу. У цьому зв'язку постає проблема бухгалтерського обліку криптовалюти суб'єкта господарювання і більш конкретна проблема обліку криптовалюти боржника у процедурах розпорядження його майном та санації, включення чи невключення її до ліквідаційної маси у процедурі ліквідації.

Аналіз наукових джерел. Проблематикою різних процедур банкрутства займалася значна кількість українських дослідників, серед яких науковці, викладачі, судді, арбітражні керуючі, аспіранти і студенти. Серед них можна назвати роботи таких дослідників, як: В.К. Богатир [2], І.А. Бутирська [3], А.А. Бутирський [4], І.О. Вечірко [5], Л.І. Грабован [6], А.Б. Гушилик [7], В.В. Джунь [8], В.В. Дутка [9], Ю.В. Кабенюк [10], В.А. Малига [11], С.В. Мінковський [12], Б.М. Поляков [13; 14], Р.Б. Поляков [15; 16], П.Д. Пригуза [17], В.В. Радзивілюк [18], О.В. Титова [19], Ю.В. Чорна [20], Т.М. Чубар [21] та ін. Проте названі вчені не розглядали криптовалюту як об'єкт процедур банкрутства, що вказує на необхідність проведення додаткових досліджень.

Методи дослідження. Проведення додаткових досліджень потребує застосування методів наукового пізнання – аналітико-синтетичного, історично-правового, порівняльно-правового, формально-логічного, сходження від абстрактного до конкретного та інших. За допомогою цих методів можна сформулювати ціль статті і спробувати її досягти й описати у висновках до роботи.

Формулювання цілі роботи. Ціллю статті є проведення аналізу і розкриття сутності криптовалюти; визначення ролі криптовалюти у процедурах банкрутства, правової природи; виявлення і надання пропозицій щодо підвищення ролі криптовалюти у процедурах санації боржника та ліквідації банкрута.

Криптовалюта: правова природа, види за способом поширення в мережі інтернет, особливості обігу. В Україні допоки відсутнє чинне законодавство, яким би

визначався правовий режим операцій із криптовалютою. Більше того, у перших актах, якими держава намагалася не стільки врегулювати відповідні відносини, скільки роз'яснити, державою не рекомендувалося громадянам та суб'єктам господарювання вкладати гроші з матеріального світу у криптовалюту. Так, за часів існування лише першої криптовалюти – біткойн, ще 10 листопада 2014 року НБУ видав Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin, в якому визнав біткойн грошовим сурогатом, який не має забезпечення реальною вартістю і не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу, оскільки це протирічить нормам українського законодавства [22]. Очевидно це було зроблено через неможливість НБУ контролювати обіг криптовалют і таким чином здійснювати регулювання, контроль чи захист інтересів добросовісних власників криптовалюти. Нemoжливiсть впливу на обiг криптовалюти викликана децентралізованим характером її обігу. Компанія, фірма, група людей чи людина, яка запускає програму обігу певного нового виду криптовалюти, автоматично усувається від управління цим обігом. Зазвичай поява нових одиниць певного виду криптовалюти відбувається у мережі інтернет на основі програми рівномірно (як, наприклад, поява нових одиниць криптовалюти біткойн, що здійснюється за геометричною прогресією на вибування) або стрибкоподібно (коли, наприклад, половина чи чверть одиниць криптовалюти з'являється у мережі інтернет одразу із запуском програми, а за певний час в один момент у певну секунду з'являється значна кількість (10, 15 чи 25 відсотків) нових одиниць цього виду криптовалюти).

Стосовно правової природи криптовалюти до сьогодні відсутнє однозначне розуміння. Її визначають і грошовим сурогатом, і електронними грошима, і віртуальною валютою та ін. Сьогодні в Україні наявний Закон України «Про віртуальні активи» від 17 лютого 2022 року, який не набрав законної сили. У ньому криптовалюти названі віртуальними активами, у статті 1 надано їх визначення: «віртуальний актив – нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Існування та оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів. Віртуальний актив може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав» [23]. Тут передбачено наявність вартості і вираження сукупністю даних в електронній формі, проте не вказано на ще кілька важливих ознак таких активів або криптовалюти. Операції із криптовалютою після їх проведення неможна скасувати, змінити, застосувати реституцію тощо. Вони є незворотними. Такі операції є відкритими, оскільки при бажанні будь-хто може відслідкувати з якого гаманця криптовалюти яку кількість одиниць криптовалюти в який час (з точністю до секунди) було переведено на який саме інший гаманець. При цьому такі операції є анонімними, оскільки невідомо хто є власником того чи іншого гаманця криптовалюти і де (зокрема в якій країні) він знаходиться.

Криптовалюта як грошове зобов'язання. Кодекс України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ) у статті 1 «Визначення термінів» роз'яснює, що «грошове зобов'язання (борг) – зобов'язання боржника сплатити кредитору певну грошову суму відповідно до цивільно-правового правочину (договору) та на інших підставах, передбачених законодавством України [24]. Виходячи з цього визначення, можна вказати на те, що зобов'язання у криптовалюти виконуються автоматично протягом декількох годин. Тому цей термін не може бути використано по відношенню до операцій із криптовалютою. Але саме одиниці криптовалюти мають цінність. Тому вона може бути використана, наприклад, у процедурі санації,

для погашення зобов'язань боржника з інших операцій. Доцільно включити це у відповідні норми КУЗПБ і надати право кредиторам домовлятися із боржником про форму погашення зобов'язань – 1) перерахування боржником одиниць криптовалюти на вказану кредитором адресу гаманця криптовалюти; 2) обмін боржником одиниць криптовалюти на класичну валюту України чи інших країн і погашення заборгованості перед кредитором у класичній валюті. Статтею 62 «Ліквідаційна маса» КУЗПБ до складу такої включено усі види майнових активів (майно та майнові права) банкрута, які належать йому на праві власності або господарського відання [24]. Виходячи із різноманітних поглядів на криптовалюту, її можна вважати якщо не майновими правами, то принаймні їх аналогом. Тому, вважаємо за можливе і доцільне у процедурі ліквідації включити криптовалюту до ліквідаційної маси банкрута.

Особливості правового режиму криптовалюти у процедурах банкрутства. Криптовалюта знаходить місце у процедурах банкрутства із самого початку. Так, уже при поданні заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство боржник при поданні відповідної заяви згідно із частиною четвертою статті 34 «Заява про відкриття провадження у справі про банкрутство» КУЗПБ додає відомості про всі рахунки, електронні гаманці, відкриті у небанківських надавачах платіжних послуг, емітентах електронних грошей, що належать боржнику, їх реквізити. І схожою за суттю, проте з певними відмінностями норму містить пункт 8 частини третьої статті 116 «Заява про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність», що визначає додатки до заяви про неплатоспроможність боржника - фізичної особи: «відомості про всі наявні рахунки/електронні гаманці боржника (у тому числі депозитні рахунки), відкриті в банках та інших фінансово-кредитних установах, небанківських надавачах платіжних послуг, емітентах електронних грошей в Україні та за кордоном, їх реквізити, із зазначенням сум грошових коштів на таких рахунках, електронних гаманцях [24]. Відповідний абзац було додано до частини четвертої статті 34 КУЗПБ 12 січня 2023 року. В силу нечинності названого вище Закону України «Про віртуальні активи» цю дату можна вважати датою легітимізації криптовалюти та операцій із нею в Україні. Аналогічний абзац тим же Законом було додано у частину другу статті 36 «Відзив боржника» [24]. На основі обгрунтовано поданої заяви господарський суд виносить ухвалу про відкриття провадження у справі про банкрутство, якою серед іншого відкриває провадження у справі про банкрутство; визнає вимоги кредитора та їх розмір; вводить мораторій на задоволення вимог кредиторів; вводить процедуру розпорядження майном [24]. За нормою абзацу другого частини п'ятнадцятої статті 39 «Відкриття провадження у справі про банкрутство» «у разі вжиття заходів щодо забезпечення вимог кредиторів копія ухвали надсилається також... емітентам електронних грошей, у яких знаходяться електронні гаманці, що належать боржнику...» [24]. Емісія одиниць більшості видів криптовалюти має децентралізований характер, через що емітент є невідомим. Тому виконати вищенаведений нормативний припис у більшості випадків буде неможливо.

Прописана інформація у заяві боржника про електронні гаманці, відкриті у небанківських надавачів платіжних послуг, емітентів електронних грошей та інша інформація стають підставою введення мораторію на задоволення вимог кредиторів і процедури розпорядження майном [24]. У продовження викладеного виходячи із положень статті 41 КУЗПБ впливає, що мораторій мав би поширювати заборону на операції із електронними гаманцями боржника. Однак у названій статті визначено, що «стягнення грошових коштів за вимогами кредиторів за зобов'язаннями, на які не поширюється дія мораторію,

крім випадків, передбачених статтею цього Кодексу, провадиться з рахунку боржника в установі банку, небанківському надавачу платіжних послуг або з електронного гаманця боржника в емітенті електронних грошей» [24].

А за статтею 45 КУЗПБ конкурсні кредитори за вимогами, що виникли до дня відкриття провадження у справі про банкрутство, зобов'язані подати до господарського суду письмові заяви з вимогами до боржника, а також документи, що їх підтверджують, протягом 30 днів з дня офіційного оприлюднення оголошення про відкриття провадження у справі про банкрутство [24]. Вимоги за зобов'язаннями з операцій із криптовалютою не можуть бути підставою для відкриття провадження про банкрутство через правову природу та особливості обігу криптовалюти. Проте одиниці криптовалюти, наявні на гаманцях криптовалюти боржника, можуть бути використані для розрахунку із кредиторами або реалізації плану санації. Тому у процедурі розпорядження майном боржника мораторій має накладатися на ці гаманці боржника, а інформація про них має бути надана арбітражному керуючому.

КУЗПБ у статті 12 «Права та обов'язки арбітражного керуючого» передбачає право арбітражного керуючого отримувати від емітентів електронних грошей інформацію про залишок коштів на електронних гаманцях, рух коштів та операції на електронних гаманцях [24], реалізувати яке на практиці буде не просто складно, а в абсолютній більшості випадків неможливо. Та це не говорить про те, що не слід додавати нові норми, які складно виконати на практиці, в акти законодавства, зокрема у КУЗПБ.

Зараз положення про можливість використання одиниць криптовалюти на гаманцях криптовалюти боржника включено у КУЗПБ у статті, якими врегульовуються дії учасників процедури розпорядження майном боржника. Вважаємо за необхідне додати релевантні норми у статті, якими визначаються дії учасників процедури санації та ліквідаційної процедури. Через різноманітне ставлення до правової природи криптовалюти та її суті, можна пропонувати для потреб процедур банкрутства та КУЗПБ визнати криптовалюту майном боржника, з урахуванням ринкової вартості якого можуть реалізовуватися заходи щодо відновлення платоспроможності боржника, передбачені планом санації. Можна розшифрувати, що до складу майна боржника входять нематеріальні активи, зокрема криптовалюта. Використання криптовалюти у процедурі ліквідації також не названо положеннями КУЗПБ. Вважаємо за доцільне додати криптовалюту під терміном «електронні гроші на електронних гаманцях, відкритих у небанківських надавачах платіжних послуг, емітентах електронних грошей, що належать боржнику» до частини першої статті 62 «Ліквідаційна маса» КУЗПБ, в якій перераховуються складові ліквідаційної маси.

Статтею 77 «Зміст оголошення про проведення аукціону» серед іншого вказується, що оголошення про проведення аукціону в електронній торгівній системі повинно містити відомості про майно, що продається, його характеристики та місцезнаходження [24]. До наведеного перерахування можна додати текст, аналогічний вказаному у попередньому абзаці. Проте навряд чи доцільно продавати або обмінювати одиниці криптовалюти на класичні гроші через аукціон. Їх продаж або обмін на класичні гроші, як правило, євро чи долари США здійснюється за ринковим курсом на віртуальних біржах криптовалюти. Різниця між курсами купівлі і продажу (маржа) криптовалюти є незначною, і ще меншою є різниця між курсами для продажу одиниці криптовалюти різним покупцям. Тому продаж криптовалюти із електронного гаманця боржника може бути здійснено протягом декількох годин за ринковим курсом одному чи декільком покупцям, які будуть невідомі боржнику і кредиторам.

Висновки. Проведений аналіз відносин за посередництва криптовалюти у процедурах банкрутства дозволив

зробити наступні висновки. Сутність криптовалюти до сьогодні остаточно не визначена, між вченими і практиками досі тривають спори стосовно визнання її грошовим сурогоматом, нематеріальними активами, віртуальними активами, електронними грошима, віртуальною валютою, аналогом майнових прав чи ще чимось. Не очікуючи набуття чинності Законом України «Про віртуальні активи», законодавець у 2023 році виправдано вніс до КУзПБ кілька норм із терміном «грошові кошти на електронних гаманцях боржника». Перед відкриттям провадження у справі про банкрутство, введенням мораторію на задоволення вимог кредиторів та процедури розпорядження майном боржник зобов'язаний повідомити інформацію про наявні у нього електронні гаманці, їх реквізити та наповнення.

Вимоги за зобов'язаннями з операцій із криптовалютою об'єктивно не можуть бути підставою для відкриття провадження про банкрутство. Проте одиниці криптовалюти, наявні на гаманцях криптовалюти боржника, можуть бути використані для розрахунку із кредиторами або реалізації плану санації. Тому у процедурі розпорядження майном боржника мораторій має накладатися на ці гаманці боржника, а інформація про них має бути надана арбітражному керуючому. А в статті КУзПБ, якими визначаються дії учасників процедури санації та ліквідаційної процедури, доцільно додати релевантні норми про можливість використання та/або продажу криптовалюти з електронних гаманців боржника (банкрута). Запропоновано включити у відповідні норми КУзПБ можливість

використання криптовалюти у процедурі санації для погашення зобов'язань боржника з інших операцій, і надати право кредиторам домовлятися із боржником про форму погашення зобов'язань – 1) перерахування боржником одиниць криптовалюти на вказану кредитором адресу гаманця криптовалюти; 2) обмін боржником одиниць криптовалюти на класичну валюту України чи інших країн і погашення заборгованості перед кредитором у класичній валюті.

Необхідно для потреб процедур банкрутства та КУзПБ визнати криптовалюту майном боржника, з урахуванням ринкової вартості якого можуть реалізовуватися заходи щодо відновлення платоспроможності боржника, передбачені планом санації. Використання криптовалюти у процедурі ліквідації також не названо положеннями КУзПБ. Вважаємо за доцільне додати криптовалюту під терміном «електронні гроші на електронних гаманцях, відкритих у небанківських надавачах платіжних послуг, емітентах електронних грошей, що належать боржнику» до частини першої статті 62 «Ліквідаційна маса» КУзПБ, в якій перераховуються складові ліквідаційної маси. Реалізація одиниць криптовалюти у процедурах санації та/або ліквідації має здійснюватися не через аукціон в електронній торговій системі, а через віртуальні біржі криптовалюти в мережі інтернет.

Перспективи подальших розвідок. Подальші наукові розвідки слід спрямувати у бік подальшого розвитку зроблених пропозицій із обґрунтуванням, розробкою і пропозицією конкретних норм до КУзПБ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дерев'янка Б.В. Ризики здійснення операцій з криптовалютою (біткойнами) громадян і суб'єктів господарювання України. *Форум права: електрон. наук. фахово вид.* 2017. № 3. С. 33–39. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_3_8.pdf
2. Богатир В.К. Ліквідаційна процедура – заключна процедура у справах про банкрутство: монографія. В.К. Богатир; за ред. докт. юрид. наук, професора Б.В. Дерев'янка. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 210 с.
3. Бутирська І.А. Учасники провадження у справі про банкрутство: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04. Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2017. 204 с.
4. Бутирський А.А. Правове регулювання заходів щодо відновлення платоспроможності боржника: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.04. Київський нац. ун-т ім. Вадима Гетьмана. К., 2007. 200 с.
5. Вечірко І.О. Правове регулювання процесуальних відносин у справах про банкрутство в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. Київ, 2011. 238 с.
6. Грабован Л.І. Погашення вимог кредиторів у процедурі банкрутства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 247 с.
7. Гушлик А.Б. Правовий статус боржника у справі про банкрутство: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецький державний університет внутрішніх справ. Маріуполь, 2021. 234 с.
8. Джуль В.В. Теоретико-прикладні проблеми реформування законодавства України про банкрутство: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2009. 499 с.
9. Дутка В.В. Зловживання правами у справі про банкрутство: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецький державний університет внутрішніх справ. Маріуполь, 2021. 206 с.
10. Кабенюк Ю.В. Правове регулювання арбітражного управління в процедурі банкрутства в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04. Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2018. 242 с.
11. Малига В.А. Правове забезпечення санації та мінімізації негативних наслідків банкрутства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 1999. 21 с.
12. Мінковський С.В. Розпорядження майном боржника у процедурі банкрутства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2015. 20 с.
13. Поляков Б.М. Правові проблеми регулювання неспроможності (банкрутства): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Донецьк, 2003. 30 с.
14. Поляков Б.М. Право неспроможності (банкрутства) в Україні. Київ: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2003. 440 с.
15. Поляков Р.Б. Інститут банкрутства (неплатоспроможності) в юридичній доктрині України: монографія. Запоріж. нац. ун-т. Київ: Юрид. вид-во «Право України», 2021. 312 с.
16. Поляков Р.Б. Порівняльно-правові аспекти регулювання процедури банкрутства в Німеччині та Україні: монографія. Чернівці: Технодрук, 2021. 288 с.
17. Пригуза П.Д. Правове регулювання процедур банкрутства юридичної особи відсутнього боржника: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04; Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. Київ, 2011. 178 с.
18. Радзівиліук В.В. Теоретичні проблеми запобігання банкрутству (неспроможності): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2014. 580 с.
19. Титова О.В. Захист майнових інтересів учасників процесу ліквідації на підприємствах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк. 2006. 19 с.
20. Чорна Ю.В. Світові системи банкрутства: господарсько-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Ін-т економіко-прав. досліджень НАН України. Київ, 2018. 20 с.
21. Чубар Т.М. Правове регулювання заліку взаємних односторонніх вимог у відносинах неспроможності (банкрутства): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2018. 20 с.
22. Щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin: Роз'яснення Національного банку України від 10.11.2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0435500-14#Text>
23. Про віртуальні активи: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2074-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. Ст. 51.
24. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74.